

koja je išla i ranije u javnost.

Tvrđite li da MUP Crne Gore nije saopštio sve podatke do kojih je došao tokom istrage. Vi ste im, kako ste već rekli, na osnovu izjava svjedoka, uputili informaciju o identifikaciji šest otmičara. Možete li, na osnovu uvida u informaciju o istrazi i svjedočenja koje imate, za javnost reći nešto više o tome?

Ne, to ne mogu komentarisati šire, već samo mogu da kažem ono o čemu sam jasno obavijestio komisiju, a to se približno poklapa sa tvrdnjom u vašem pitanju. Sa MUP Crne Gore stvari stoje nešto drugačije. Dozvolite da objasnim. Operativci MUP Crne Gore, po tvrdjenju tadašnjeg ministra, kao i predsjednika Crne Gore, izvršili su operativnu akciju u vezi sa otmicom. Sadržaj te akcije nikada nije saopšten komisiji. To ne bi bilo zabrinjavajuće da pouzdano nijesam informisan da tu ima dosta podataka interesantnih za rad komisije.

Pored dijela rezultata zvanične istrage, posjedujete i rezultate vaše privatne istrage. Šta možete reći o tome?

Upućen sam u rezultate dosadašnje zvanične istrage. Sve ono što sam prikupio sopstvenim angažmanom, a to je sigurno nedovoljno i u vezi sa nedostatkom kompetencije istražnosti komisije, preneseno je onima koji imaju tu kompetenciju.

Šta, konačno, treba uraditi da bi vlast saopštila istinu o otmici?

Mi u Crnoj Gori radimo u tom smislu jedino ono što možemo, a to je da činimo politički pritisak na vlast. Istovremeno, ukazujem na razliku između krivice i odgovornosti. Vlast je generalno odgovorna za nesprovodenje adekvatne istrage. Na drugima je da produ kroz činjenice i personalizuju tu odgovornost. Lično nemam tu kompetenciju i obavezu, već iz pozicije poslanika nju vezujem za predsjednički nivo i Skupštinu, te ču na njihovu adresu i dalje upućivati primjedbe.

Vremena su se znatno promijenila. Nadajmo se da će u Bosni uskoro biti obezbijedeni uslovi za istragu o otmici. Mnogi će dati podatke u Hagu, a Beograd je i dalje pod pritiskom međunarodnih institucija u smislu poštovanja ljudskih prava. Sve to nije dovoljno, ali je potrebno da bi se dobio konačan odgovor u pogledu sudbine oterih i identiteta otmičara. Nada u postizanje odgovora je nuda da vrijeme fašizma ima svoj kraj. Sa naše strane nastaviće se i sa zahtjevima da se formira istražna parlamentarna komisija i sa opštim političkim pritiskom u tom smislu. Tražićemo i da nam se stave na uvid arhive tajnih službi.

VELIZAR BRAJOVIĆ

Na licu mesta: Sjeverin

Ni u Priboj, ni u Rudo – nide

"Od preko 500 Muslimana u Sjeverinu, ostalo ih je samo desetak. Zašto? Jedan nam je poginuo tuj, nekoliko je odvedeno iz autobusa, narod se uplašio da ne bude još i otišao kud koji", odgovara Hatidža, koja je ostala

Predsednik priboske opštine Milić Popović izjavio je da je jedan broj Muslimana iz ove opštine otišao ("Vreme" br. 277). Neko iz političkih, neko iz ekonomskih razloga, ali niko pod pritiskom, bio je kategoričan Popović. Kako je Priboj granična opština sa Republikom Srpskom, predsednik Popović je dozvolio mogućnost da su neki Muslimani, naročito iz rubnog pojasa – Kukurovići, Strmac, Sjeverin – bežali i iz straha od blizine ratnih dejstava. Međutim, razlozi za strah su na ovom području bili sasvim opipljiviji. Naime, iz Priboja se do dve trećine opštine (na tom prostoru su i sela koja su masovno napustili Muslimani) može doći samo preko teritorije bosanskih Srba. Onda se baš na teritoriji pod kontrolom bosanskih Srba, u selu Mioče, 22. oktobra '92. dogodila otmica 17 Muslimana iz Sjeverina, koji su autobusom putovali u Priboj. Počinoci otmice su i danas nepoznati, kao i sudbina oteh.

Posle ovoga, valjda da bi ih "zaštitili", bosanski Srbi su jedinim putem koji je vodio u Priboj (samim tim i dalje) zabranili prolaz Muslimanima. I ovi su ostali u rezervatu, uz realnu opasnost da im, ako ga napuste, bude skinut skalp. U nekoliko navrata su zborovali – Sjeverin je posetio Panićev ministar za ljudska prava dr Momčilo Grubač, formirana je i komisija koja je trebalo da spreči najavljeni iseljavanje – ali, sem verbalnih garancija, nisu dobili one koje bi ih zadržale.

Istina, uz druge "vojske" u Sjeverin su stigle i regularne jedinice Užičkog korpusa, ali su one pre podstakle nego što su zaustavile egzodus. Kad se ubrzo zatim, krajem februara '93. dogodila otmica Muslimana iz voza u Štrpcima (koji su takođe na teritoriji RS), postalo je jasno da državne garancije jedino garantuju iseljavanje. Kuriozitet je što su bežali iz Srbije u Srbiju. Bilo je više od 500 Muslimana u Sjeverinu, a ostalo ih je samo desetak. Trenutno, jedini vozni put je zabranjen, kako za Muslimane, tako, izgleda, i za organe vlasti, humanitarne organizacije i novinare. Reporter "Vremena" prvi je novinar koji je ušao u Sjeverin otkad su njegovi građani oteći, a od tada je proteklo skoro dve i po godine.

ZAKRNUŽI NA DVADESET: Na liniji Priboj – Rudo (koje je dva kilometra od Sjeverina) saobraća nekoliko autobusa dnevno. Već na izlasku iz Priboja, na Uvcu, granica. Policajac sa srpske strane ulazi u autobus i, gore od šofera, iskusnim okom proverava nacionalni sastav "prtljaga". Prelazi se na teritoriju Republike Srpske. Posle desetak kilometara granični prelaz Prelac, opet Srbija. Iza Sjeverina je Rudo i, definitivno, Republika Srpska. Sjeverin: kuće mahom muslimanske, uz put, ima višespratnica, opet muslimanskih, kojima nedostaju samo završni radovi. Dobar broj kuća je napušten, poneki razbijen prozor, izvaljen štok ulaznih vrata. Nema znakova paljevinu i rušenja... Pre mesec dana, dve godine otkad su se Muslimani iselili, milicija je zapečatila kuće (udaren eksler pored vrata i žicom zavezana kvaka). Ako "pečat" deluje nesigurno, tu je brojna milicija koja u "zastavama" i "ladinim" džipovima svakako ne kontroliše prekoračenje brzine. A tu su i graničari u karauli – muslimanskoj kući koja je, kažu, iznajmljena.

U seoskoj privatnoj prodavnici nekoliko meštana. Pitamo šta se dogodilo sa Muslimanima? Imali su dva mrtva, jednog pre, drugog posle otmice, odgovaraju. "Bio je još jedan, zakruži na dvadeset", kaže momak iza tezge. Zborovali, pa otišli, sa zavežljajima. Deset sati peške. Seoskim stazama, preko Živinica, Sastavaka, Kasidola i planina Bić silazili su u Priboj. Jedni su ostali tu, drugi produžili za Švedsku, Nemačku, Austriju...

Sa Ljubinkom Đukićem, meštaninom, odbornikom SPO u priboskoj skupštini, prolazimo kroz selo. "Dogodilo se, eto, ne znam šta da ti pričam", kaže Ljubinko. Ostalo je pet kuća u kojima su Muslimani, u

četiri kuće su parovi u poodmaklom godinama, u jednoj porodica Agović. Kuća Agovića prizemna, malo u brdu. Domaćin Salih, supruga Hatidža, sin Idriz, snaha Stana. Drugi dan ramazanskog Bajrama, na stolu goveda pršuta, domaća rakija od jabuke. Familija Agovića je poreklom jedna od najstarijih u selu. Sin Erid je, sa porodicom, krajem 92. otišao u Tursku, Jusuf je profesor u Priboru, jedan sin je u Sarajevu, čerka je iz Sarajeva izbegla u Berlin. Kako je? "Ni u Priboru, ni u Rudo - nide", odgovara Salih. Posle slučaja Štrpcu, kada je poslednja grupa Muslimana napustila Sjeverin, svi iz porodice sem Salihu bili su u Priboru. Salih nije htio da napusti kuću. Prvo se vratio Idriz, sretao je poslednje Muslimane koju su odlazili, zatim supruga i snaha.

Zašto su Muslimani napustili selo?

"Znaš šta, narod je se, onaj, uplašio bio. Jedan nam je poginuo tuj, nekoliko je odvedeno iz autobusa, narod se uplašio da ne bude još, i onda krenuo kud koji", polako priča Hatidža. Kako žive? Idriz je radio u fabrici sedišta u Priboru, ali ne može na posao - "ubranjen put"; privatno je tapetar, ali ne radi, "nema matrijala", objašnjava. Imaju nekoliko hektara zemlje, prihodi se. Teškoča je što ništa ne mogu prodati - "ubranjen put". Ipak, snalaze se, pomoć iz komšiluka, pomoć iz Pribora. Snaha Stana, srpskinja iz Šekovića, mogla je, i može normalno da se kreće. Kad je bilo najteže, donosila je lekove, namiruice. Jesu li im komšije koje su otišle rekale da pripaze na kuće? - "Jedva smo pazili svoju, a kako tude", odgovaraju. "Vlast sad pečati kuće, a trebalo je ranije", dodaje Stana. Problemi? Svim Muslimanima, i ovima što su ostali, isključeni su telefoni, ne mogu ništa prodati, a država traži i za porez i za struju. Lekar za sve ovo vreme nije došao nijednom. "Pored države bi umrli", kaže snaha.

KO KOGA PREPADA: Idriz se povredio tocilom po licu. Istina, došla hitna pomoć, kaže Idriz, ali je iz Pribora morao nazad peške i obilazno. U obližnjim Živinicama ostalo je dosta Muslimana; ne dolazi im ni lekar, ni humanitarna pomoć, deca napustila školu - "ubranjen put". Musliman, vojni obveznik iz ovog sela, morao je u vojsku i na odsustvo peške. Hoće li ostati? "Ne osećamo potrebu da idemo. Kad je bilo najteže, nismo otišli. Hvala komšijama, bilo je ljudi koji su valjali, to nije za priču. Ako poživimo, dokazaće se", kazuje snaha. "Ovi što su otišli jedva čekaju da se vrata, došli bi da razapnu najlon na prozoru, ali dok ne dobiju garancije, neće", govori Hatidža preko naočara. Uključuje se Salih: "Došli ljudi iz Sarajeva, pitali da se zarene. Bi narod išao da je slobodno". "Nećemo nigde. Jedino sile velike da dodu i kažu - morate ići", suprotstavlja mu se supruga.

DRAGAN TODOROVIC

OSTALI: Hatidža i Salih

"Samo ne treba niko nikoga da prepada, već mirnije će." "Eto, neko koristi, pa prepada", uzvraća Salih. "Bila velika vojska, malo smo se sklanjali", privodi Hatidža ovaj dijalog kraju.

Silazimo sa Ljubinkom do centra sela. Odlazimo do muslimanske kuće u koju je useljen Srbin. "To je jedina", kaže Ljubinko. Kuća na sprat, u centru sela. Slavko Vilaret, sa Grbavice, srećemo na stepenicama. Sa suprugom i detetom iz Sarajeva izšao u julu 92, "negde iza Tuzle, ni sam ne zna kako". Otišao sa onim što je imao na sebi: ostao stan, dvoja kola. Najpre bio kod familije u Lajkovcu, potom došao ovde, rođen je gore, sedam kilometara u brdu. Nema gore ništa, kaže, sve je zaraslo. Ovde je od januara '93. Kad se pojavio, vlasnik kuće Šefik Strojil ponudio mu je ključeve. Znali su se odranije, otišli u Pribor kod advokata i "overili" ovu neobičnu transakciju. Objasnjava da je to sporazum po kome će on biti u kući dok se Šefik ne vrati, do nekih boljih vremena. Čuje li se sa Šefikom? Kaže da je ovaj bio u Makedoniji, ne zna da li se vratio u Pribor, sve rede ga vidi. Inače, bez posla je, po humanitarnu pomoć ide u Pribor. Pomalo zbumjeno govori o "osećanju boravka" u tidoj kući. Na to se nadovezuje neprihvatanje meštana, zameraju mu što je došao, što nije ostao da se bori. "A valjda mogu da odlučim o svojoj sudbinu, nisam maloljetan", upitno će. Sreća da sa vlašću nije imao problema. Čuti i gleda da preživi. Kaže da je to dosta. O perspektivama? Kao da se presabira "Ne znam do kad ovako, ne znam šta, ne znam kud."

Dok čekamo prevoz za Pribor, društvo

nam prave dva Srbina iz Priborske banje.

Došli da vide ima li sena na prodaju. Bili i kod Salihu. I on ima cenu, kažu. Doći će opet. Put im nije "ubranjen".

ROVAK U KUĆI: Vlasnika kuće u kojoj živi Slavko Vilaret nismo uspeli da

nademo u Priboru. Ovde je, po evidenciji "Merhameta", preostalo nekoliko stotina Muslimana iz graničnih sela. Jedine "pogodnosti" imaju oni koji su zaposleni u FAP - ako su došli do Pribora i ostali u njemu, zadržali su posao. Rifat Šarak je sa majkom Remizom u iznajmljenom stanu. Brat je, sa poradicom, smešten u drugoj kući. Iz Sjeverina je otišao u novembru 92. Ostala kuća u Sjeverinu i roditeljska u obližnjem Jeloviku. Kada su krenuli, kaže, niko ih nije ni terao, ni zaustavlja. Šta ih je opredelilo da odu? "Rezervna vojska, kokarde, četničke pesme, nekontrolisana pucnjava, provokiranja - nisu bili garancija života", kaže Rifat. Na put su ili naterali rezervisti i dobrovoljci, sa bosanske strane niko nije ušao u selo i pucao, uključuje se jedan od prisutnih. Najviše zla i maltretiranja pretrpeli su od domaće rezervne milicije. Krenuli su preko brda, usput je bilo kontrola i patrola, pretnji, pa i batinanja. Prve godine su se vraćali, zasejali, komšije su pomogle i da izvuku žetu, od tada ništa. I sad se prikraju kućama. Rifat je bio nedavno. Kuća je dve godine bila netaknuta. Sad nema ništa - ono što nije opljačkano, uništeno, "kao da je rovak u kući ušao". "Bilo je", kaže Rifat, "slučajeva da su komšije Srbi čuvali kuće. Ali, sve je opljačkano. Ne sumnja na komšije - ako nisu pomogli, nisu ni odmogli", govori sa sigurnošću. "Skinuti su", kaže, "svi uklopni satovi za strujn sa kuća, struja je iz Bosne, pa valjda misle da su i satovi", uzbudeno će Rifat. Da se vratiti? Gde, kad u kući ništa nije ostalo. Ostali, koji su mu u gostima, mu ne daju za pravo. Neka se otvari bezbedan prolaz do sela, makar od Pljevalja, i svi će se vratiti. I pitaju Srbiju, čiji su gradani - kako to da Srbi iz Bosne mogu nesmetano u Srbiju, a oni ne mogu iz Srbije do svojih sela, koja su takode u Srbiji? Srbija, za sada, ne odgovara.

DRAGAN TODOROVIC

► Uvijek su se samo pitali: šta li je sad na redu?

Odlučih da ovdje ostanem do sabaha. Rodbina kod koje sam svratio vrijedno radi, skuplja ljetinu i sprema se za zimu. Večer smo proveli u evociranju uspomena na proteklo vrijeme, i prebrojavanju komšija koji su uslijed stalnog straha otišli. U rani sabah krenuh dalje. Odmah na jednom brežuljku, ugledah kuću čija su vrata i prozori okovani daskama. Sve mi je bilo jasno. Par kilometara dalje — crkva. Usred bošnjačkog sela. Zadužbina Mehmed-paše Sokolovića. Pomislih kako je čudan bio taj petovjekovni zavještač. Ja sam u školi učio da su Turci rušili sve što je srpsko. A otkud sada ovo? Čudno je da sam na hiljadi putu prošao pored ove crkve, a prvi put sam sebi postavio to pitanje. Pomislih: "Ako još i ovo selo bude potpuno etnički očišćeno Bošnjaci se u njega nikada neće vratiti. Crkva je najbolji dokaz da je ovo sve srpsko."

Odmah tu pored crkve još jedno čudo. Otkud sad ovaj novi asfaltni put? Otkud pare kad ih nije bilo ni onda kad je opština bila najmoćnija? I kad nije bilo sankcija.

Par kilometara dalje su Krajčinovići. Tamo je vojska. Rekli su mi da vojska nikome ne garantuje bezbjednost dalje od tog sela. To je karaula, rekoše. Čuvaju granicu. Znam da je granica tri sahata dalje i da nikad u istoriji ovdje nije bilo nikakve vojske niti karaule. Ali, sad su neka druga vremena. Odlučih da ne izazivam sudbinu i zaždim preko šumia. U stanju sam da razlikujem sve šumske zvukove. Naidoh na selo Radaje. Selo bošnjačko. Bilo! Nigdje žive duše. Iznad širokog puta, livade i voćnjak. Po tlu zastori od veće količine jabuka koje niko ne bere. Kuće sa prozorima i vratima okovanim daskama. Na kraju sela usamljena kuća. Ispod kuće razbacani tanjiri, šerpe i druge kućne potrepštine. Blizu kuće pčelinjak. Ekonomска zgrada srušena. Ispred kuće žubori voda. Pod prozorom kuće zasadena ruža, a na njoj samo jedan cvijet jarkocrvene boje. Mora da to ima neku simboliku! Iznad sela opet zamakoh u šunu. I već sa sljedećeg brda u daljini ugledah moje selo. Vukla me neka čudna snaga. (Ne razumijem one koji tako olako napuštaju svoj toprak.) Selo u pristranku. Prisoje. Već u potoku ispod sela ugledah neke poznate predmete. Do moje kuće je brisan prostor, zato obidoh selo da bih prišao sa istočne strane. Deset je sahata prije podne. Dan sunčan. Do kuće još stotinak metara, ali je ne vidim. Na puškomet iza mojih leđa odjekuju rasali iz raznog automatskog oružja. Nije to zbog mene, jer sam siguran da me niko nije vidi. To je sada normalna pojava. Imaju komšije previše oružja i municije

pa šenluč. Kući ne mogu prići a da ne budem primijećen. Zato se zamaskiram i zapucam četvoronoške. Prilazim rođenoj kući kao lopov. Padoše mi na pamet one tlapnje o državi ravnoopravnih građana, o pravima manjinskih naroda po najvišim svjetskim standardima. Ovo su šumski standardi! Šuma oko mene, šuma na meni, iznad glave sijuči meci, a ja na koljenima i laktovima. Ispred mene rodna kuća kojoj se prikradam brzinom puža. Najzad prilazim na dvadesetak metara, ali od ekonomске zgrade koja mi zaklanja vidik, kuću nikako da ugledam. Odmah do moje kuće trebalo bi da je još jedna, u kojoj bi trebalo da živi Mulka, sirotica poremećenog uma koja nije mogla da shvati realnost. Povremeno sino joj slali potrebne namirnice, po nekim dobrim ljudima koji su se usuđivali da joj to ponesu. Kako da joj sada dokažem da sam tu već čitav sahat. Nema nikakvog znaka života. Kada sam odlučio da bacim kamen u pravcu kuće, začuh muški glas. Brzo se povukoh u siguran zaklon, pa na isti način kako sam prišao kući tako se i vratih u šunu. Konfiguracija terena je takva da sam sada morao kroz šunu još jedan sahat da bih selu prišao sa zapadne strane. Našavši se iznad sela, konačno ugledah svoju kuću. I Mulkinu. Sjeo sam na meni dobro poznato mjesto odakle sam imao najbolji pregled sela i okoline. Prva stvar koju sam registrovao jeste da na mjestu gdje je bila moja stara kuća, upravo na mjestu gdje sam se ja rodio — sjedi Dušanka i plete čarape. Oko moje kuće ovce. Po svim našim imanjima ovce i goveda. I čobani. Zenilja muslimanska, a stoka srpska. Ili možda nije? Ima je mnogo više nego ranije. Bosna je blizu! Rastuži me jedna druga misao. Sjetih se da je neko rekao: "Čije su ovce, toga je i livada!" Podne je. Muči me spoznaja u kakvoj se glupoj situaciji nalazim. Moju kuću i imanje okupirale komšije, a ja sjedim skriven u šumarku. Moram čekati da padne akšam. Tek tad će komšije osloboditi moje selo.

Ispod mene pukla zelena dolina. Svud oko odjekuju rasali. Tamo preko rijeke, selo Sočice. Nekad bila opština. Još prije dvadesetak godina u selu je bilo četrdeset bošnjačkih domaćinstava, i osam srpskih. Bošnjaka više nema! Tamo gdje su do prije dvije godine bile kuće Bejtovića — praznina. Kažu: ne zna se ko ih je zapalio. Ispod njih kuća načelnika priboskog SUP-a. Sjetih se djetinjstva... Sjedeći upravo na ovom mjestu slušao sam djevojačku pjesmu Raseme i Hateme: "Ječam žnjele, ječam žnjele..." Za to vrijeme ja sam napamet učio pjesmu o nekom Banović Strahinji, kako "po trideset Turaka na kopljje nabija, preko sebe u Sitnicu bac". Sjetih se

i stihova jednog velikog pjesnika koji govore "o čišćenju gube iz torina". Povezah to sa uvalom Kopren-do, koja se nalazi ispred mene, a gdje je u onom ratu zaklano šezdeset Muslimana. Iza mojih leđa brdo. Iza brda selo Kukurovići. Za njega se čulo daleko u svijet. Na zgarištu svojih kuća ostale su Mušanove i Uzeirove kosti. Ženu nijesam poznavao. Ni tamo već skoro dvije godine nema Bošnjaka. Negdje po bijelom svijetu uživaju u višku ljudskih prava. Vrijeme do akšama iskoristih da obidem naše šume koje su podačko od sela. U mojoj šumi taze posjećeno šest smrćevih i jedno jelovo stablo. Po drugim nijesam brojio. Na jednom stablu urezah samo jednu riječ: Sramota.

U akšam ugledah Mulku. Susret je bio dirljiv. Udoh u kuću. Uz kahvu poteče priča. Onoliko koliko je dana bila u stanju da ispriča. Kaže, dolazila vojska, milicija. Tražili dokumenta, a ona ne zna šta je to. Kaže, nju nije niko dirao. Samo joj komšije napasali stoku po nepokošenoj livadi. A livadu kosila ona. Kosu oštrila jegetom! Sjekirom odsjekla vrh prsta na ruci. Previjala krpama — i prošlo. Kaže, čula kad su noću pljačkali moju kuću. Nije se uplašila. Ona i ne zna šta je to strah. Pratila kuda će otići pljačkaši. Svjetlost fenjera se izgubila na Bezdanu, ispod načelnikove kuće.

Uzeh baterijsku lampu i udoh u svoju kuću. Vrata otvorena. Prozora nema. Unutra pustoš. Sve što je bilo vrijedno odneseno je. Na podu gdje je bio čilim, hrpa srće i porculana. Kašike, viljuške, porodične fotografije i razni sitni premeti razbacani po podu. Obidoh druge kuće. Sve isto! U kući na kraju sela mnogo kamjenja. U kuhinji ovčja baljega. U sabah, oprčah selom. Preko groblja napravljen put, a Hasanov mezar srušen. Kasnije sam saznao da je to bio dežert za durtevansko slavljje komšija. Imanja opustošena. Mlade voćke polomljene. Stabla drveća oko imanja posjećena. Započeo pucnjava. Poselamih se sa Mulkom i krenuh. Hoću da vidim i selo Rajčeviće. Doskora potpuno bošnjačko. Sada srpsko. Na početku sam sela Hambarina. Tu je do 1943. godine bila džamija. Ostaci ruševine još vidljivi. Sve zarasio u Šipražje. Okolo žica. Sadašnji vlasnik zenilišta sigurno vjeruje u Boga. Udoh u gustiš i iznenadih se kada se ukazaše mezari. Čitam: rođen hiljadu osamsto i neke... Dalje naidoh na zgarište kuće Džidića. Ostaci ugljena još vidljivi. Kuća Bašića takođe zapaljena. Vidi se već zahrdali kosturi od šporeta.

Uskoro sam se našao u bezbjednoj zoni. U Priboj sam stigao nakon petnaest sahata pješačenja...

I danas, poslije četiri godine, tamo ka selu se još niko ne vraća.

Džemail HALILAGIĆ